

A két világháború közötti csehszlovákiai magyar regény és Neubauer Pál (tézisek)

Az első világháború mélyen befolyásolta Közép-Európa huszadik századi történelmét. Az ezerkilencszáztizennyolc után létrejött új államok nem nemzetállamok lettek, de kevert nemzetiségű, politikai határokkal kijelölt területek. A magyar nemzet azon része, mely „idegen” fennhatóság alá került, új, küzdelmes korszak előtt állott.

Az ezredfordulón érdeklődés, odafordulás tapasztalható az ezerkilencszázhuszas - harmincas évek felé irodalmárok, történészek részéről egyaránt.

A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalmáról csupán két összefoglaló munka készült, Csanda Sándor Első nemzedék, és Fónod Zoltán Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). A két szerző az irodalmi alkotásokat megjelenésük sorrendjében, az egyes szerzők biográfiájához kötődve értelmezi, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar regényirodalomban meglévő fő vonalak ily módon nem bontakoznak ki.

A kutatás módszere a korszak regényeinek tanulmányozása előzetesen nem preferált szempont alapján, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a regények önmagukban milyen csoportokat alakítanak ki. A kialakult csoporton belül a regények értelmezése, értékelése. A regények csoportba állítása előtt először tisztázni kellett a kisebbség, nemzetiség gyakran párhuzamosan használt fogalmát a határon túli magyar irodalmak megnevezésére. A megfelelőnek Görömbei András összetett fogalma látszik: kisebbség-nemzetiség, mely egyszerre jelöli a más államhoz tartozást és a magyar nemzeti kultúra folytonosságát. Másodsor be kellett mutatni a korszak kisebbségi-nemzetiségi elméleteit, melyek azt a társadalmi ideológiát adják meg, amelybe a korszak irodalma beágyazódik. A kisebbségi-nemzetiségek elméletei különböző megoldási stratégiákkal a magyar nemzeti kultúrát kívánják folytatni a helyi sajátosságok kiemelésével.

A kutatás eredményeként az adott korszakban négy nagy irány különíthető el:

1. kisebbségi életérzés megírása társadalmi regény formájában,
2. a baloldali politikai elhivatottságtól nem mentes valóságirodalom,
3. a történelmi regények,
4. a nyugat-európai irodalom áramlataiba bekapcsolódó regények,
 - 4.1. az avantgárd irány,
 - 4.2. az életrajzi, önéletrajzi irány,
 - 4.3. a polihisztorikus regény.

1. kisebbségi életérzés megírása nagyepikai társadalmi regény formájában

Az ide sorolható regények a Fábry Zoltán által támasztott igénynek próbálnak megfelelni, a kisebbségi mentalitás kialakulásának történetét regénybe öntve dokumentálni. Három alcsoportja különböztethető meg ennek a regénytípusnak. Születtek olyan regények melyek teljes egészében a „szlovneszkói” mentalitás kialakulását írják meg, (Darkó István Égő csipkebokor, Deszkaváros, Tamás Mihály Két part közt fut a víz) található a korszak regényirodalmában olyan művek, melyek csupán motívumként jelentetik meg a témát az adott regényben (Egri Viktor Demeter megtérése, Sziklay Ferenc A jöttment), és külön részkategoriát jelentnek a II. bécsi döntés után született regények, melyek sokkal nyíltabban szólnak a nemzetiségi-kisebbségeket érintő témáról, a közösség küzdelmeiről, mint a területi visszacsatolást megelőző szakaszban (Szombathy Viktor És mindenki visszatér). A Fábry Zoltán által követelt nagyregény, mely a kisebbség-nemzetiség mentalitásának teljes társadalmi változásait képes lett volna bemutatni nem született meg. Ilyen mértékű társadalmi

változást egyetlen regényben túlzó feladat volt kérni, és a kor dinamizmusa sem kedvezett a nagy narratívájú regény megírására.

2. a baloldali politikai elhivatottságtól nem mentes valóságirodalom

Ez az irányzat szintén Fábry Zoltán munkásságához kötődik, a valóságirodalom elméletéhez. Fábry elmélete szerint az irodalomnak a korban szociális tettként kell szolgálnia a társadalmat. Elmélete az orosz rappista irodalommal és a német neue sachlichkeit mutat kapcsolatot. Fábry elmélete szerint az íróknak a valóságot kellene objektíven bemutatniuk, teljesen eltávolodva a polgári pszichologizáló írásművészettől. A valóság objektív bemutatásakor a munkások és parasztok életvitelének kell a középpontban lennie. Maga Fábry ismeri el valóságirodalom elméletének szűkösségét, túlságos egyoldalúságát.

A valóságirodalom jegyében születet csehszlovákiai magyar regények egyik fő jellemzője a szociális érzékenység. A regények szerzői leggyakrabban a városi munkás, falusi paraszt, favágó szociális helyzetét feltáró tematikát választják. Bányai regényeinek tipikus jellemzője, hogy szlovák munkásember élethelyzetén keresztül mutat be egy-egy problémakört, ezzel is kiemelve a valóságirodalomra jellemző internacionalista törekvést. (Felsőgaram, Fakó földek) A korszak irodalmában a valóságirodalom jegyében születettek meg a nő korabeli helyzetét feltáró regények.

Az ide sorolható regények zárlata majdnem minden esetben hasonló, ezért tipikus zárlatnak tekinthető: a főhős életének egy korszaka lezárul, következő korszakát útnak indulással jelzi az elbeszélő, a reményt a jobb korszakra a reggeli utazás sugallja.

3. a történelmi regények

Ezeknek a regényeknek két jól elkülöníthető csoportja létezett a korszakban. Az egyik, ahol az archaizálás és az aktualizálás szempontjai egyenrangúak. Ide sorolhatók a kisebbségi létpéldázatok. (Darkó István Szép ötvöslegény, A ferdetoronny) Tapasztalható, hogy a realitásokban nem létező vezéralak megtestesítőjét kívánják megalkotni a regények, az események történelmi múltba helyezése a példázat jelleget erősíti a regényekben. A másik csoportja a történelmi regényeknek, ahol az archaizálás vált fő szemponttá. A történelmi múlt egy része kerül feldolgozásra, az alkotás korára való utalás nem jellemzi. (Egri Viktor Égő föld, Kaczér Illés Khafrit, az egyiptomi asszony) Ezen a csoporton belül találunk mítoszparafrazist (Kaczér Illés Zsuzsánna és a vének) és lektúr irodalomra jellemző jegyeket magán viselő regényt. (Keller Imre Mayerling titok)

4. a nyugat-európai irodalom áramlataiba bekapcsolódó regények

A harmincas években, főként a német politika változásaiból eredően az írók az első Csehszlovák Köztársaságban is a humánus, az emberi értékek megőrzésére hívják fel írásaikban a figyelmet. Ezt az irányzatot azonban el kell különítenünk a Fábry Zoltán által meghirdetett emberirodalomtól, más módszereket alkalmaznak az ide kapcsolódó szerzők. Inkább a polgári értékek őrzőiként lépnek fel, a szociális érzékenység jellemzője azonban ennek az irányzatnak is. Kapcsolódási pontként leginkább a cseh író, Karel Čapek munkásságát lehet példaként kiemelni. Olyan átütő elmélete, mint azt a valóságirodalomnál láttuk, nem alakult ki. Kapcsolatot mutat ez a regénytípus a mágikus realista regénnyel a polgári értékek megőrzését tekintve. A regények jellemzője egyfajta elrugaszkodás a szűkebb kisebbségi-nemzetiségi körtől, akár kisebbségi-nemzetiségi antiregényként is értelmezhető, ám ez a problematika tágabban értelmezve kerül szerves részként a regények gondolati világába. (Kaczér Illés Ikongó nem hal meg)

4.1. az avantgárd irány

A korszak csehszlovákiai magyar irodalmában nem beszélhetünk avantgárd hullámról, sem nagyobb avantgárd csoportosulásról, az avantgárd jelentősebb hatásáról azonban igen. Hatásának következtében a regényírók egy része kísérletezett az elbeszélői módszerekkel, elrugaszkodva az eddigi regénytípusoknál tapasztalt 19. századi mindentudó elbeszélői pozíciótól. A tárgyalt regényirodalomra főként az expresszionizmus, aktivizmus, futurizmus (Jarnó József A gyár) és szürrealizmus (Kaczér Illés A fekete kakas) hatása volt a legnagyobb. Tematikájában kapcsolható a valóságirodalomra jellemző munkás és paraszt emberek szociális problémáit feltáró regényekhez.

4.2. az életrajzi, önéletrajzi irány

Kis számú regény sorolható ebbe a regénytípusba, egyfajta önértelmezés jellemző rájuk. A legkiemelkedőbb közülük kapcsolatban áll a kisebbségi mentalitás kialakulását bemutató regényekkel. (Tamás Mihály Két part közt fut a víz) Fábry Zoltán elvárásának azonban ez a regény sem felel meg, éppen önéletrajzi jellege miatt, mivel nem képes bemutatni a teljes társadalmi spektrumot, túlságosan köti az egyén életútjára való visszatekintés.

Életrajzi regényről az adott korszakban csupán egyről beszélhetünk, a Neubauer Pál által megírt Hubay Jenő zeneszerző, hegedűművész életrajzáról, Egy élet szimfóniája címmel. A regény abból a szempontból fontos a korabeli regények között, hogy Hubay Jenő a trianoni határok meghúzása után is igyekezett az egységes magyar nemzet eszméjét életben tartani a zene révén.

4.3. mágikus realista regény

A szlovákiai magyar irodalom két világháború közötti korszakának külön csoportját alkotják a polihisztórikus regények. Hasonlóan a polgári humanista irányzathoz, ezekben a regényekben is az emberi, humanista, polgári értékek őrzése hangsúlyos, ahogy ezt már más regénytípusoknál is láthattuk, ám hangsúlybeli eltolódás tapasztalható. A regények középponti problematikája a világot mozgató erők keresése, bemutatása. Jellemzőjük, hogy az eddig ismert regénytípusokhoz képest, az avantgárd irányzatok vonzásában megszületett regényeknél is erőteljesebben kísérleteznek az idő kezelésével, és az elbeszélői módszerekkel egyaránt. Nem követik teljes mértékben a 19. századi nagyepikai hagyományt, inkább a 20. század első felében kialakult regényíró elbeszélői technikákhoz kapcsolódnak. A regényekre jellemző a motívumként megjelenő kisebbségi problematika, de nem csupán a szlovenszói kérdések, de általánosságban tárgyalva a kérdést. Ebbe a regénytípusba Neubauer Pál regényei sorolhatóak be, ezen belül is A jóslat című regény. A Mi közöm hozzá? című munkát egyfajta előkészületnek, előmunkálatnak, kísérletnek lehet tekinteni a későbbi mű megalkotásához. Ezen kívül a két regény között bizonyos összefüggés fedezhető fel, esetleg egy nagyobb koncepcióban (trilógia) való olvashatóságát feltételezve.

A jóslat című regény minden egyes részletének különleges és fontos jelentése van. A mágikus realista regények fő jellemzője többek között a gazdag cselekményesség, figurák tobzódása. A mágiát valamiféle világlátásként használják a regények. A jóslás, a szerelmi mágia jelen van a tárgyalt regényben. A mágikus realizmus írásmódját a kritika jellemző módon a posztmodernhez köti. A jóslat című alkotás viszont jóval a posztmodern előtt született, alakulástörténete inkább a modernhez köti. Bényei Tamás¹ azonban nem zárja ki a spontán kialakulást a periférikus helyzetben lévő irodalmakban; a két világháború közötti szlovenszói magyar irodalom ilyen jellegű volt. A regény értelmezhető esetleg olyan helyként, ahol a modern és a posztmodern kapcsolódik marginális helyzetéből adódó különlegessége révén. A mágikus realista regényre jellemző módon A jóslatban a fantasztikum a regény világában természetesen benne van, onnan nő ki, nem pedig kívülről

¹ Bényei Tamás: Apokrif iratok (A mágikus realista regényekről). Db., Kossuth Egyetem Kiadó, 1997

érkező. A kéttős zsúfoltság megfigyelhető a tárgyalt regény során, az epizódok fontossága mellett az egyes alakok mindegyikének hangsúlyossága érvényesül.

Am A jóslatnak van egy lényeges különbsége a mágikus realista regényeket meghatározó jellemvonásokban: "(...) a mágikus realista regényekben a történet kódjának burjánzását mindig az elbeszélés, történetmondás önreflexív tematizálása kíséri."²A mágikus realista regények tehát magára az elbeszélésre reagálnak önreflexív módon, azaz az elbeszélést, mint olyat tematizálják. A jóslat önreflexiói nem ilyenek. Azok inkább a megszerkesztettséget, "megcsináltságot" hangsúlyozzák.

A totalitásra való törekvés és az elbeszélés több szempontúsága azonban egy másik regénypoétikai kategóriát is megenged a regénnyel szemben. A polihisztórikus regény a 20. század eleji próza átalakulási törekvéseit fogja egybe. A fogalom Broch irodalomelméleti gondolkodásának terméke. Az elnevezés kéttős irányultságú: egyrészt utal a regényíró mindent átfogni kívánó voltára, másrészt a regény módszerbeli polifonikuságára. Jellemzője továbbá, hogy a regények a 1920-30-as években születtek az első világháború utáni világnézeti újratájékozódás idején, reakcióként a polgári világ válságaira. A legtöbb polihisztórikus regény tematizálja az első világháborút.³A regényben megnyilvánuló tao eszméje ezt a polifonikus, töredezett, több nézőpontúvá vált világot egységessé kívánja tenni. A polihisztórizmus az elemeire bomló valóságot elemeiből összerakhatónak, szellemileg áttekinthetőnek véli. Egyfajta brochi értelemben vett "koreográfia" átüt a szövegen, jelen esetben a jóslatban megjövendölt dies ire utáni világharmónia.⁴

Látható, hogy három esetben a tematika határozta meg a "kategóriát" és három esetben az irodalmi alkotói módszer. Az 1920-1940 tartó alig 20 év alatt a szlovákiai magyar irodalomnak három elkülöníthető korszaka van. Mindegyiknél más-más a preferált szempont. Ennek a változásnak, folyamatos fejlődésnek nem lehet merev szempontrendszerű irodalma. A korszaktól függően hol a tartalomra (kisebbség formálódása, önmagára találás, önértelmezés) hol a megalkotottságon (kritikai korszak) volt a hangsúly. A legmeghatározottabban elméleti alapúak a valóságirodalom regényei.

A kialakított regénykategóriák közül a legmeghatározóbbak a mai kor számára a kisebbségi létkérdéseket tárgyaló és a nyugat-európai irodalom áramlataiba bekapcsolódó irányzatok regényei. A másik két kategóriába sorolható regények a csehszlovákiai magyar regényirodalomban kissé háttérbe szorulnak, mindamellett jelentősen meghatározzák a korszak regényirodalmának fejlődési irányát. Ellentétben tehát eddigi ismereteinkkel, a korszak regényeit nem csupán a kisebbségi léthelyzet irodalmi megragadása foglalkoztatta, hanem lényegesen szélesebb skálán mozogtak mind tematikailag, mind a regények megformáltságát tekintve.

Az eddig hagyományozott szlovén nyelvű regénynél színesebb örökséggel van dolgunk, mint gondolni lehetett. Minden kor megteremti a maga értékrendjét, kánonját. A korszakról ránk hagyományozódott kánonképpel szemben talán időszerű a finomítás. Érvényes Szegedy – Maszák Mihály megállapítása, miszerint: „A 20. század első felében például legalább három féle kánon is képződött, az értékörzés, az újszerűség és a népiesség jegyében”⁵Az eddig megteremtett kánon a korszak regényirodalmáról az értékörzést helyezi előtérbe, a kisebbségi létbe kerüléskor az emberi minőségek megőrzését, örökölt, teremtett hagyományok továbbvitelét, a nemzetiségi tudat kialakulásának irodalmi lenyomatát. Mindezzel hangsúlyozódott a kánon teremtésnek az az aspektusa, mely szerint „a kánonok döntő szerepet

²uő: im 134.

³ Vö.: Csányi Erzsébet: Szövegvilágok: a fikció fölénye. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1999, 15-16.

⁴ Vö.: Ungvári Tamás: A regény és az idő. Maecenas, 1996, 2. kiadás, 217.

⁵ Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen” (A műértelmezés esélyei) Balassi Kiadó, Bp., 1995, 81.

játszanak a közösségek azonosságának tekintetében s önmagukról formált képének megteremtésében.”⁶ Elengedhetetlen volt egy ilyen aspektusú kánon kialakítása és továbbhagyományoztatása a szlovákiai magyar kisebbség-nemzetiség számára. A 21. század elején azonban talán kimondhatjuk, hogy a szlovákiai magyar kisebbség-nemzetiség önazonossága elég szilárd ahhoz, hogy a korszak irodalmából, konkrétan a regényekből mást is kiolvashasson. A kutatások tapasztalatainak rendszerezésekor inkább a korszak regényeiben megnyilvánuló újszerűség vált preferált szemponttá, szemben az értékőrzést preferáló eddigi egyetlen regénykánonnal. Az újszerűség, mint rendszerezési elv lehetőséget nyújt az egyes regényáramlatokban található regények újraértelmezésére, illetve a kánon bővítésére.

Kiemelkedő újító szerepe van a korszak irodalmában Neubauer Pál regényeinek, egyrészt a polihisztorikus elbeszélési technika alkalmazása, másrészt a mágikus realista írásmód megkísérlése miatt. Eddigi ismereteink alapján ilyen mértékű eltávolodás a 19. századi elbeszélői technikától nem volt tapasztalható a korszak csehszlovákiai magyar regényirodalmában.

Tamás Mihály Két part közt fut a víz című alkotása nem regénypoétikailag hozott újítást, hanem a kisebbség-nemzetiség fejlődésében és megmaradásában nagyon fontos, máig érvényesíthető stratégiáját dolgozza ki. Gazdaságilag kell megerősíteni a kisebbség-nemzetiséget, mely meghatározó tényezője lesz az új államnak.

A huszadik század utolsó évtizedében a valóságirodalom értelmezései háttérbe szorultak, valószínűleg az erős baloldali politikai hatás miatt. A baloldali eszmék hatása azonban nem lehet kizáró ok az alkotások háttérbe szorítására, mivel nem esztétikai minősítés. A valóságirodalom regényeit is mindenképp esztétikai módszerekkel kell értelmezni. Ezek az alkotások a korszak regényeit tematikájukkal újították meg, a munkás és paraszt emberek életét téve alkotásaik központi motívumául. (Bányai Pál: Fakó földek) Újításként értelmeződnek az avantgárd hatása alatt íródott alkotások mind tematikai, mind regénypoétikai szempontból. A történelmi regények között felbukkanó mítoszparafrazist is a korszak regényeiben tapasztalható bizonyos mértékű újítási tendencia érvényesítéseként tapasztalhatjuk

A két világháború közötti szlovéniai magyar regényirodalom további kutatásokat igényel. Az egyes kialakított regénytípusokat szélesebb magyar irodalmi közegbe kell állítani, az egyes regények esetében összehasonlító kutatásokat folytatni. Érdemes további kutatásokat végezni a történelmi regények más, határon túli magyar közösségekben kialakult formáiról, s arról, milyen funkciót töltek be a nemzetiségi–kisebbségek alakulásának történetében. Izgalmas kutatási téma lehet a valóságirodalom megjelenése a magyarországi és más, határon túli magyar regényirodalomban, ezek összehasonlítása.

Fontos további kutatási területnek vélem a szlovéniai magyar regényirodalom első korszakában kialakult motívumoknak a második Csehszlovák Köztársaság magyar regényirodalmában való esetleges továbbélését, új motívumok ráépülését, vagy elhalását.

A kutatások során kiderült, hogy egyes szerzők (pl Darkó István) kényszerű Magyarországra áttelepülésük után sem hagyták abba az írást. Regényiek nem jelentek meg, így nem kerültek be a magyar irodalom vérkeringésébe. Feladat feltárni, hogy ezek a regények mennyiben folytatják a szlovéniai magyar nemzetiségi–kisebbségi regényhagyományokat, mennyiben hatott rájuk a második világháború utáni magyarországi irodalmi élet. Ezen kutatások elvégzése után lehetne teljes alakulásképet vázolni a szlovákiai magyar regényirodalomról.

Ugyanakkor a korszak regényirodalma egy tágabb elméleti kutatást is igényelne, az egyes regénytípusok irodalomelméleti háttérbe helyezését. Mindezen feladatok, kutatási célok

⁶ Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen” (A műértelmezés esélyei) Balassi Kiadó, Bp., 1995 82.

a dolgozat írása közben merültek fel, nem volt lehetséges elvégzésük, mert akkor az eredeti cél megvalósítása vált volna kétségesse.